

EKONOMSKE KARAKTERISTIKE POTREBA KOJE SE ZADOVOLJAVAJU U DRUŠTVENIM DELATNOSTIMA

I. OPŠTE KARAKTERISTIKE DRUŠTVENIH POTREBA

Društvene potrebe koje se zadovoljavaju u društvenim delatnostima, uglavnom u obrazovanju, nauci, kulturi, zdravstvu, fizičkoj kulturi, socijalnoj zaštiti i sl., a koje se kod nas nazivaju zajedničkim potrebama, imaju veoma složeni karakter. Zato ispoljavaju više različitih osobnosti kao što su: društveno-političke, socijalne, pravne, psihološke i posebno ekonomske. Ove ekonomske karakteristike su predmet neposredne analize u ovome članku.

Potrebe koje se zadovoljavaju u društvenim delatnostima imaju danas u svetu sve veću ulogu koja dobija univerzalan karakter. Ta pojava zapaža se podjednako u svim zemljama bez obzira na njihovu političku ili ekonomsku strukturu uređenja. U sadejstvu sa materijalnom proizvodnjom i odnosima u ovoj proizvodnji potrebe koje se zadovoljavaju u društvenim delatnostima vrše određeni i ne tako mali uticaj na podizanje kvaliteta rezultata rada materijalne proizvodnje pa time i cele društvene reprodukcije.

Sa takvom ulogom u društvenim zbivanjima i još nedovoljno sagledanim i nerazjašnjenim potpunim konsekvencama odnosa institucija društvenih delatnosti i organizovanja materijalne proizvodnje, potrebe koje se zadovoljavaju u ovim društvenim delatnostima same po sebi i u sprezi sa materijalnim uslovima privređivanja, otvaraju niz problema koji su ne samo naučnog i teoretskog nego i čisto praktičnog značaja. Na temelju tako otvorenih problema izrastaju i veoma različite dileme u prvom redu oko vrste, mesta i uloge potreba koje se zadovoljavaju u društvenim delatnostima u opštim društvenim kretanjima i društvenoj reprodukciji.

Polazeći od takvog opšteg stanja u sferi potreba koje se zadovoljavaju u društvenim delatnostima teško je dati odgovor na pitanje šta su i koje su te potrebe. One, na prvi pogled imaju jednu karakteristiku da je njihovo zadovoljenje univerzalno i da osećaj i želju za što obimnijim i potpunijim njihovim zadovoljenjem ima bez razlike svaka društvena sredina. Zato se u ovim potrebama pojavljuje nešto zajedničko što nerazdvojivo veže ove potrebe za ljude, jer bez njih ne bi mogli živeti ni oni sami fizički ni postojati materijalna nadgradnja društva u kome žive. Zajednička osobina ovim potrebama da se vežu za sve ljude i njihovu proizvodnju svedoči o neophodnosti njihovog zadovoljenja. Ali i ako univerzalne u njihovom zadovoljenju ove potrebe imaju i jednu drugu osobinu koja ih čini jedinstvenim, a ta je da zadovoljenje iako

univerzalno nije jednako i može imati različite intenzitete. U tome stepeni zadovoljenja potreba dolaze kao proizvod društvenih materijalnih činioaca i uslova. Veliki značaj ove karakteristike potreba koje se zadovoljavaju u društvenim delatnostima da variraju zavisno od materijalne osnove društvene sredine svedoči o elasticitetu ovih potreba koje su, u poređenju sa zadovoljenjem osnovnih fizičkih potreba društva, (hrana, piće, stan i dr.) daleko fleksibilnije.

Kao što intenzitet podmirenja potreba jednoga društva u materijalnim proizvodima, robama i uslugama zavisi od ukupnih ekonomskih mogućnosti društva da ih proizvede i izvrši, tako isto i potrebe koje se zadovoljavaju u društvenim delatnostima zavisne su od tog istog faktora. Prirodno da na sve to deluju i drugi činiooci, kao što je karakter zakonitosti robnog privređivanja i dr., ali stoji činjenica da se stepen zadovoljenja potreba u vanprivrednim tj. društvenim delatnostima odmerava kriterijumima koji su zasnovani na materijalnoj proizvodnji.

Ovo, međutim, ne treba shvatiti doslovno, jer poznato je da delovanje tržišnih ekonomskih zakonitosti ni iz daleka nije tako izraženo u zadovoljenju potreba u društvenim delatnostima, kao što je to u materijalnoj sferi društvene reprodukcije. Odstupanja svakako da postoje i ona su u ovoj studiji posebno analizirana.

Prvo što bi trebalo istaći u određivanju karaktera potreba koje se zadovoljavaju u društvenim delatnostima jeste to da one nisu proizvod nekih voljnih htenja ljudi, već da se pojavljuju kao objektivna nužnost života i rada svakog pojedinca i zajednice. U tom smislu subjektivno delovanje ljudi, na vrstu potreba, njihov kvantitet i kvalitet može se uzeti samo uslovno. Ako su te potrebe uslovljene samim životom ne izolovano već u zajednici, onda one imaju neke posebne karakteristike. Jedna od njih je trajnost i kontinuiranost u zadovoljenju najvećih dela tih potreba. One se ne stiču samo navikama već neophodnošću. Druga je osobina multiplikativnost u tom smislu da potrebe, uzajamno povezano, izazivaju jedna drugu i tim putem narastaju. Njihovo narastanje i granice opadanja rasta uslovljeni su ekonomskim činiocima, što je unapred podvučeno, tako da tu postoji kvantitativna određenost, koju prati i kvalitativna određenost obe kao posledica i rezultat funkcije materijalnih mogućnosti društvene reprodukcije. Sa osobinom trajnosti dolazi i promenljivost koja nije u direktnoj suprotnosti sa prvom karakteristikom. Ta promenljivost izazvana je opštim porastom proizvodnih snaga društva a promene zavise i od društvenih odnosa i njihovih organizacionih oblika. Nestatični karakter potreba koje se zadovoljavaju u društvenim delatnostima u osnovnim linijama označava njihovu progresivnost i mogućnost pa i neophodnost saobražavanja promenama koje nastupaju u proizvodnim i privrednim odnosima. Iz osobine promenljivosti proističe i sposobnost potreba koje se zadovoljavaju u društvenim delatnostima ne samo da se šire već i obratno da se kvantitativno i kvalitativno sužavaju a ovo poslednje ako je to uslovljeno privrednim kretanjima i potrebom određenog ekonomskog trenutka (krize, recesije, zaostajanja u proizvodnji materijalnih dobara i drugi uzroci).

II. RAZVRSTAVANJE POTREBA KOJE SE ZADOVOLJAVAJU U DRUŠTVENIM DELATNOSTIMA

Prema uopštenoj podeli potreba koje ljudi u društvu treba da podmire, ove potrebe se mogu podeliti na osnovne tzv. egzistencijalne i potrebe višeg reda tj. potrebe standarda.

Redosled u zadovoljavanju ovih potreba ide istim putem kako su navedene. Najpre se, kao neophodne, moraju podmiriti osnovne potrebe, a tek onda ove iz oblasti standarda. Osnovne potrebe su u prvome redu fiziološke jer od njihovog podmirivanja zavisi opstanak i funkcionisanje ljudskog bića i njegovo održanje u životu uopšte. Potrebe višeg reda su u manjoj meri fizičke (zdravlje), a pretežno nematerijalne (duhovne) prirode.

Karakteristika ovih potreba višeg reda (standarda) je u tome da se one fiksiraju i situiraju u nekim oblastima koje su društveno normirane kao mesta njihovog zadovoljavanja. Te su oblasti, obrazovanje, nauka, kultura, zdravstvo, socijalno stanje, fizička kultura i dr. Institucionalizacija zadovoljavanja ovih potreba različito je ostvarivana u istorijskom procesu, ali se to može zapaziti i danas (državne i privatne škole i sl.).

Gledano sa stanovišta onih koji treba da zadovoljavaju potrebe one se pojavljuju kao »zahtev« (tela, duha), ali gledano sa stanovišta organizacije zadovoljavanja, one se pojavljuju kao »usluge«. Otuda korisnici i izvršioци usluga.

Potrebe koje zadovoljavaju ljudi u društvu napomenuto je da mogu biti različite jačine (intenziteta) u samom zadovoljavanju. Zato se prema takvom intenzitetu zadovoljavanja mogu razlikovati prvorazredne ili primarne, drugorazredne ili sekundarne i trećerazredne ili tercijalne. Razvrstavanje ovih potreba u navedene grupe tako je da se kao primarne javljaju potrebe za hranom i stanovanjem, da se kao sekundarne javljaju potreba za odećom, obućom i nekim trajnijim dobrima i proizvodima potrošnog karaktera, a kao tercijalne javljaju se potrebe za svim uslugama, bilo materijalne bilo nematerijalne prirode.

Potpunije zadovoljenje primarnih potreba omogućava i zadovoljenje sekundarnih, a posle ovih i tercijalnih, kad bi po pravilu trebalo da dođu na red i potrebe za uslugama u društvenim delatnostima. Međutim, ovo se ne bi moglo tako uprošćeno shvatiti. Bez obzira na intenzitet potreba, dolazi do njihovog ukrštanja, pa se u životu događa da se i uz manji intenzitet zadovoljavanja potreba iz prethodnih grupa zadovoljavaju i neke iz kasnijih grupa. Dosta jednostavan slučaj ovo može da potvrdi. Na primer, i nedovoljno obezbeđen čovek stanom i hranom oseća potrebu za zdravstvenom uslugom i ona tada staje u isti red sa primarnom ili sekundarnom potrebom. Prema tome, odnosi među potrebama različitog intenziteta su relativni. Ali ipak treba računati s tim da, po pravilu, određeni redosled postoji i da razvrstavanje potreba ljudi prema intenzitetu njihovog zadovoljavanja, kako je izneto, ostaje.

U daljem razvrstavanju potreba, pa i onih koje se podmiruju u društvenim delatnostima, dolazi se do njihovog razlikovanja na one koje se pokazuju kao opšteg karaktera i one koje imaju specifičan ka-

rakter. Dosta je složeno određivanje ovih dveju kategorija potreba, mada one opšteg karaktera odražavaju neku sveukupnost u tom smislu da su iz najšireg kruga sa izrazito univerzalnim značajem. Specifične potrebe odlikuju se izolovanošću od opštih i imaju donekle uži karakter pa izražavaju određenu meru partikulariteta, odnosno posebnosti i osobnosti.

Društvene potrebe u najširem smislu, računajući i lične potrebe ljudi, mogu biti izdiferencirane i prema učestalosti javljanja. U tom smislu, a na osnovu kriterijuma redovnosti pojavljivanja, postoje stalne i povremene potrebe. Ako je potreba za hranom stalna, potreba za zdravstvenom uslugom je samo izuzetno stalna, a mnogo češće na sreću samo povremena.

Isto tako moguće je razlikovati one potrebe koje su zamenjive od onih koje to nisu (nezamenljive). Zamenljivost potreba znači supstituciju jedne sa drugom, što je uslovljeno ne samo prirodom potrebe nego i drugim uslovima. Za supstituciju fizičkih potreba prava zamenljivost je veća nego za nematerijalnim potrebama, mada je i tu česta. Ova zamenljivost posebno je omogućena prilikom poboljšanja materijalnih uslova korisnika, koji može potrebu niže vrednosti zamenjivati potrebama više vrednosti.

Može se uzeti kao prihvatljivo da povećanje opšteg društvenog blagostanja u velikoj meri utiče na promene u strukturi potreba i to kako kvantitativno tako i kvalitativno. Tako veća kupovna moć znači bolje i potpunije zadovoljenje potreba, posebno onih zamenljivih, jer povećanje društvenog blagostanja povlači i veću i bolju ponudu usluga pa time i veći izbor.

Najzad, potrebe mogu biti prešne (neposredno hitne) ili odložive. Ova podela razmatrana je u nauci veoma pažljivo. Ogađanje zadovoljenja jedne potrebe zavisi svakako od njenog intenziteta, pa se mora računati sa čitavim nizom potreba, kako materijalnih tako i nematerijalne prirode koje apsolutno moraju biti zadovoljene i čije je zadovoljenje čak vrlo kontinuelno (ishrana). S druge strane zadovoljenje određene potrebe može biti odlagano, kadkad i bez težih posledica po potencijalnog korisnika. Ovo posebno važi za potrebe višeg reda koje ulaze u »visoki standard«. Često se takve potrebe mogu odlagati na veoma dugi rok (nabavka kakve skupocene stvari). Međutim, postojanje potreba različitog intenziteta uslovljava i samu dinamiku zadovoljenja. To znači da bi odlaganje zadovoljenja kakve potrebe na duži rok moglo da ugrozi neke bitne interese potencijalnog korisnika (na primer odlaganje u nedogled lečenja ili popravke zuba u zdravstvenoj oblasti potreba).

Raščlanjavanje društvenih potreba koje treba da budu zadovoljene u društvu dovodi do skupine potreba koje imaju i zadovoljavaju institucionalni korisnici i skupine potreba koje zadovoljavaju pojedinci. Tu bi mogla da nastane terminološka zabuna zbog upotrebe različitih naziva za ove potrebe. Institucionalne potrebe najčešće se označavaju kao »opšte«, čak i »javne« mada ovo nije precizno određivanje, pošto »opšte potrebe« imaju i drugi smisao. Vezujući se za državu kao potencijalnog organa koji preko svojih institucija zadovolja-

va ove potrebe ceo mehanizam zadovoljenja ovih potreba putem državnih vantržišnih tokova u vidu usluga organa i organizacija države naziva se i opštom potrošnjom (javnom potrošnjom) supsumirajući na taj način i korisnike i izvršioce. Individualne potrebe trebalo bi da označe isključivo potrebe koje imaju i zadovoljavaju pojedinci tj. fizička lica. Ali kako se neke od ovih potreba pojavljuju kao ukupne za sve ili pretežan deo članova društva to dobijaju i naziv »zajedničke«. Taj pak naziv je posebno kod nas upotrebljen da označi specifičan krug potreba koje se podmiruju u organizacijama društvenih delatnosti. Tu se ne čini razlika da li ove potrebe koristi pojedinac ili organizacija. One su »zajedničke« po prirodi stvari. U upotrebi je i termin »kolektivne potrebe«, kojim se označavaju skupne, kako širih društvenih zajednica tako i grupa korisnika.

Sigurno da je tradicionalna podela potreba prema načinu njihovog zadovoljavanja najprikladnija. To je podela na materijalne i nematerijalne potrebe. Radi se o tome da se određene potrebe zadovoljavaju korišćenjem materijalnih dobara tj. proizvodima, robom. Tu se ne čini razlika o tome ko je proizvođač robe. On može biti i tržišni proizvođač i inokosni autarkični proizvođač koji proizvodi samo za sebe (poljoprivrednik). Budući da je robna proizvodnja danas preovlađujuća, to se materijalne potrebe ljudi zadovoljavaju proizvodima namenjenim tržištu.

Definisati nematerijalne potrebe daleko je teže, jer one pretežno spadaju u sferu tz. usluga. Kao usluge uglavnom se smatraju radnje koje se obavljaju bez korišćenja materijalnih dobara i sastoje se u čistom radu specijalizovanih lica (lekarska usluga). Često je takav uslužan rad skopčan i sa upotrebom materijalnih dobara (usluga lekara u zdravstvu sa korišćenjem sanitetskog materijala i lekova). Čak je čist uslužni rad veoma redak. Ali to ipak ne smeta da se čitav krug nematerijalnih potreba zadovoljava na takav »uslužni« način.¹⁾

Podela na materijalne i nematerijalne potrebe ima svoj osnov u krajnjem ishodu i ciljevima njihovog zadovoljavanja. Tako se kao materijalne potrebe smatraju one čijim se zadovoljavanjem postiže reprodukcija ljudi. Naravno da je to veoma globalno ovim određeno, jer se i sama reprodukcija može veoma široko i elastično shvatiti (može se žeđ utoliti vodom, ali može i šampanjcem). Pa ipak praksa je utvrdila neke normative te životne reprodukcije koja se ostvaruje zadovoljenjem materijalnih potreba i ograničila ih (opet uslovno) na potrebe ishrane, stanovanja, odevanja i sl., uvek vodeći računa o tome da je dijapazon materijalnih dobara sa kojima se mogu podmirivati te materijalne potrebe, skoro neograničen i neiscrpan. Osnovno je samo to da su ove materijalne potrebe povezane za ljude kao biološka bića.

Kako su ljudi i društvena bića, radi njihovog razvijanja kao društvenih ličnosti nastaju nematerijalne potrebe koje se zadovoljavaju uslugama. Ovo uz ograde, koje su već ranije učinjene u pogledu kvalifikacije usluga. Međutim, i ovde je društvena praksa normirala određene oblasti u kojima se mogu podmirivati uslugama te nematerijalne

¹⁾ Opširnije: dr. Eva Berković, Odnos materijalnih i nematerijalnih potreba, Beograd, 1969, Hreiologija.

potrebe ljudi, a to su: obrazovanje, nauka, kultura, fizička kultura, zdravstvena zaštita i socijalna zaštita.

Ovde se, komparirajući materijalne sa nematerijalnim potrebama, ponavlja klasično pravilo da se ne živi da bi se jelo već se jede da bi se živelo iako se ističe prevaga nematerijalnih nad materijalnim potrebama, koje u većoj meri nego obično fizičko održanje, utiču na svestrani razvoj ljudske ličnosti kao društvenog bića u njegovu korist i korist celoga društva.

Često se danas dosta nekritički i pomalo laički čuju prigovori o tome da je savremeno društvo potrošačkog mentaliteta, koji se sve više razvija i da usmerava ljude prvenstveno da zadovolje svoje materijalne potrebe. Nelogičnost je u tome što u takvom društvu i ako je ovo na izgled tačno razvijaju se i jačaju i velike socijalne vrednosti. Ovo posebno važi za niz zemalja sa progresivnim društvenim odlukama.

Iz iznetoga da se zaključiti da su potrebe koje se zadovoljavaju u društvenim delatnostima specifične potrebe, različite od materijalnih. Te potrebe imaju i posebna funkcionalna, socijalna, organizaciona i ekonomska obeležja. Njihova je funkcija situirana u »duhovnoj sferi« pojedince, individue. Zbog toga one poprimaju izraz estetskih, kulturnih, naučnih i drugih sličnih vrednosti. Nепrekidno rastu sa porastom materijalnih društvenih vrednosti postajući nerazdvojan deo tih vrednosti. Njihove socijalne karakteristike jesu u tome što su vezane za društvene odnose i što se posmatrano istorijski njihovo zadovoljavanje sve više podružuje. U savremenoj etapi razvoja ove potrebe su u toj meri socijalizirane posebno sa gledišta njihovog zadovoljavanja, da postaju sve više zajedničke svih ljudi ili određenih grupa sa ciljem razvijanja njihovih sposobnosti. Socijalna komponenta ovih potreba je i u tome što njihovo podmirivanje nije uvek vezano za doprinos društvenom radu u materijalnoj proizvodnji, već se potrebe mogu zadovoljavati i prema drugim kriterijumima kao što je solidarnost, zajedništvo i sl. Organizaciona obeležja ovih potreba ispoljavaju se u posebnoj strukturi institucija za njihovo podmirivanje. Ekonomska obeležja ovih potreba povezuje ih sa stvaralačkim radom u materijalnoj proizvodnji i doprinosom koje je njihovo zadovoljavanje u stanju da pruži toj proizvodnji. Iako je ovo najvažnije materijalno obeležje ovih potreba, ono nije jedino. Povezanost za materijalnu proizvodnju vodi povezanosti i sa rezultatima te proizvodnje.

III. GRANICE ZADOVOLJENJA DRUŠTVENIH POTREBA KOJE SE OSTVARUJU U DRUŠTVENIM DELATNOSTIMA

U nekim prilikama moguće je da se materijalne dakle egzistencijalne potrebe ljudi i nematerijalne potrebe izjednače u pogledu određivanja granica njihovog zadovoljavanja i faktora koji uslovljavaju takve granice. Za obe vrste potreba to su materijalni uslovi, što znači da od količine sredstava zavisi i stepen i obim zadovoljenja potreba. Ti materijalni uslovi dobijaju različite vidove unutar obe grupe potreba, ali isto tako i u okvirima samo jedne od njih.

Materijalne potrebe, koje se podmiruju iz društvene proizvodnje zavisne su od stepena razvoja te proizvodnje i svih onih faktora i ekonomskih zakonitosti koji uslovljavaju ovu proizvodnju. To su pak stepen razvoja proizvodnih snaga društva, veličina društvenog proizvoda, produktivnost rada i dr. Materijalne potrebe mogu se zadovoljavati samo u tako datim okvirima društvene reprodukcije.

Nematerijalne potrebe ljudi imaju isto omeđenje kao i materijalne ali ipak uslovi njihovog zadovoljenja u nekim aspektima su specifični. Te specifičnosti izazivaju uslovljenosti i povezanost zadovoljenja nematerijalnih potreba i onih materijalnih. Radi se tu o prethodnom zadovoljenju materijalnih potreba u odnosima koji su dovoljni bar da se izvrši reprodukcija radne snage iz društvenog proizvoda kako bi se iz viška rada mogle zadovoljiti i ostale potrebe i stvarati potrebe rezerve.²⁾ Prema tome, promenljivost u zadovoljenju nematerijalnih potreba u skladu je sa razvojem privređivanja u svakome društvu.

U zadovoljenju nematerijalnih potreba, posebno onih koje se ostvaruju u društvenim delatnostima, mora se imati u vidu čitav niz posebnih individualnih potreba pojedinaca. Čim se radi o pojedincu, individui, ličnosti, mora se računati sa subjektivnim odnosom pojedinaca prema potrebama. Taj je odnos važan ne samo za konkretne materijalne uslove, već i za navike, ukus, obrazovanje, svest i druge subjektivne osobine pojedinaca. Zato stepen zadovoljenja ovih potreba varira i kvantitativno i kvalitativno.

Kvantitativno određivanje potreba koje se zadovoljavaju u društvenim delatnostima rečeno je da je uslovljeno ekonomskom strukturom i ekonomskim razvojem društvene sredine. Prema tome, na zadovoljenje ovih potreba u kvantitativnom smislu utiču sredstva koja se izdvajaju iz društvenog proizvoda da bi se ove potrebe zadovoljile. To znači da je zadovoljenje ovih potreba u funkciji ostvarivanja i raspodele nacionalnog dohotka. U tom smislu dolazi do neujednačenosti između potreba i veličine sredstava koja se iz nacionalnog dohotka mogu izdvojiti za njihovo zadovoljenje, jer izgleda da je skoro aksioma da zahtevi za sredstvima kojima se potrebe zadovoljavaju idu iznad mogućnosti njihovog podmirivanja. To se pojavljuje i kao istorijska činjenica koja je savladivana na različite načine u raznim ekonomskim strukturama društvenih sredina. Ostaje znači kao nepobitno da samo razvojem materijalne osnove društva može rast zadovoljenja pratiti rast nacionalnog dohotka i kretati se u granicama tog dohotka u skladu sa načinom raspodele dohotka. Ali kako se radi i u okvirima jednog društvenog oblika i čak jedne zemlje o različitim regionalnim mogućnostima u pogledu razvoja materijalne proizvodnje i ostvarivanja nacionalnog dohotka, to se u cilju zadovoljavanja navedenih potreba mora ostvarivati i uravnoteženiji raspored materijalne proizvodnje koja bi bila u stanju da izgladi nesumnjive razlike do kojih može doći zbog neujednačenog rasporeda proizvodnih snaga i ostvarivanja dohotka. Tu se opet pojavljuju i vanekonomske komponente koje utiču na kvantitet zadovoljenja potreba, kao što su uzajamnost i solidarnost. Nejednako u svetu primenjeni ovi stimulatori zadovoljenja potreba pokazu-

²⁾ Marks: Kritika Gotskog programa, Beograd, 1948. godina, izdanje »Kulture«.

ju različite odnose njihovog ostvarivanja u zemljama različitih društveno-političkih i ekonomskih struktura. Time se čini razlika između kapitalističkih zemalja i zemalja socijalizma. U prvim teret zajedništva i solidarnosti i uzajamnosti snosi pretežno radnička klasa, čime se jasno ispoljavaju razlike od zemalja sa socijalističkim društvenim odnosima u kojima se teži podjednakom ostvarivanju načela uzajamnosti, solidarnosti i zajedništva.

Da se stvar ne bi idealizovala realizacija i solidarnosti i zajedništva i uzajamnost može i tu dovesti i dovodi do konfliktnih situacija, ali se one ne pojavljuju kao rezultat opšte politike već delovanja određenih subjektivnih, ali kadkad i objektivnih faktora. U stvari nesklad u potrebama i mogućnostima njihovog podmirivanja je posledica i vremenske neusklađenosti.

Neke polazne osnove za utvrđivanje granica zadovoljavanja potreba mogu se izraziti na sledeći način da potrebe treba da budu zadovoljavane pod jednakim uslovima za sve korisnike koji su zainteresovani za to; da se potrebe podmiruju na način i u uslovima koje određuju savremena dostignuća u organizacionom, tehničkom i etičkom smislu i da se prilikom zadovoljavanja potreba u određenom vremenskom periodu vodi računa i o budućim potrebama.

Međutim, i ovako redukovane polazne osnove za utvrđivanje granica u zadovoljenju potreba nije lako ostvarivati. To se podjednako odnosi na sve njih, jer u sebi nose potencijalnu opasnost suprotstavljanja jedni drugima. Jednaki uslovi za ostvarenje zadovoljenja potreba svih potencijalnih korisnika u društvenim delatnostima može u velikoj meri snižavati stepen i intenzitet tog zadovoljavanja i ići na uštrb preferencije u tom zadovoljenju kao i određivanja za koje su kategorije takva zadovoljenja neophodna, a koje su manje nužna. Zadovoljenje potreba u društvenim delatnostima na način i u uslovima savremenih tehničkih i drugih materijalnih dostignuća može se uzeti kao osnova samo orijentaciono. Jer dublja analiza savremenih tehničkih dostignuća u tim delatnostima pokazuje velike razlike od zemlje do zemlje, a i u raznim delovima iste zemlje. Objektivno date mogućnosti paralisane su subjektivnim koje postoje u određenoj ekonomskoj i društvenoj sredini. Planiranje zadovoljenja potreba u društvenim delatnostima pokazuje se neminovnim uslovom za postavljanje datih polaznih osnova koje pretpostavljaju vođenje računa pri zadovoljenju sadašnjih i o budućim potrebama. Ali treba imati u vidu sve slabosti u planiranju i ostvarenju planova koje se pojavljuju tako da su od velikog uticaja na mogućnost realizacije ove osnove.

Mogu biti karakteristični neki podaci o učešću troškova za naučna istraživanja (uključujući i razvoj) u bruto društvenom proizvodu određenog broja zemalja koje su visoko industrijski razvijene.³⁾

U Sjedinjenim američkim državama u 1969. godini ovo učešće iznosilo je 2,8% što je najviše dostignuti stepen sve do 1976. godine, kada je učešće smanjeno na 2,3%, a ono je opet najniže za razdoblje 1969. do 1976. godine.

³⁾ Podaci po OECD (Društvene djelatnosti u funkciji privrednog razvoja i životnog standarda, str. 166.).

Na drugo mesto dolazi Velika Britanija sa učešćem u 1969. godini od 2,3%, koje se kasnije smanjuje, tako da u 1973. godini iznosi 2,1.

Savezna republika Nemačka imala je učešće od 2,0% u 1969. godini, ali za razliku od nekih drugih zemalja, ovo učešće zatim varira iz godine u godinu ali uvek preko 2,0%. Tako u 1970. ono je 2,2%, u 1971. godini 2,4%, u 1972. godini 2,3%, u 1973. godini 2,2%, u 1974. godini 2,3%, u 1975. godini 2,4% i 1976. 2,3%.

U Francuskoj učešće je znatno niže i iznosi: u 1969. godini 1,9%, u 1970. godini isto toliko, ali zatim pada sve do 1974. godine, za koje vreme iznosi 1,8% da bi se u 1975. godini učešće vratilo na 1,9%.

Japan dolazi iza Francuske sa učešćem od 1,5% u 1969. godini, ali i sa daljim porastom u 1971. godini kad iznosi 1,6% kao i sa daljim rastom u narednim godinama: u 1973. godini učešće je 1,9% i u 1974. godini 2,0%.

U Italiji učešće je uvek ispod 1% i kreće se od 0,8% u godinama od 1969. do 1974. a do 0,9% u godinama 1971., 1973., 1975., i 1976.

Još neki podaci o rashodima za usluge društvenih delatnosti kojima se zadovoljavaju potrebe u određenim oblastima tih delatnosti ilustruju odnose u kvantifikaciji, dajući sliku o granicama zadovoljenja potreba.⁴⁾

Rashodi za obrazovanje i nauku koji su isplaćeni iz državnih budžeta iznosili su u 1961. godini 8.977 miliona DM, a u 1974. godini 52.545 miliona DM. Od toga za školstvo 6.438 miliona DM, a povećani su u 1974. godini na 32.806 miliona DM. Visoko školstvo pokazalo je udeo u povećanju tih rashoda od 1.760 miliona DM (u 1961. godini) do 14.554 miliona DM (u 1974. godini) znači preko osam puta. Univerziteti, čiji su rashodi u 1961. godini iznosili 661 milion DM trošili su u 1974. godini 5.593 miliona DM, a to je opet osam i po puta više. Računato po stanovniku rashodi iznosili su u 1961. godini 159 DM, a u 1974. godini 848 DM, samo za svo školstvo odnos je 114 DM prema 529 DM a za visoko školstvo odnos je 31 DM prema 235 DM. Računato pak po polazniku škole (učeniku) odnos je 744 DM u 1961. godini prema 2.689 DM u 1974. godini. Visoko školstvo pokazuje vanredno veliku razliku u rashodima po studentu: 3.997 DM u 1961. godini prema 13.661 DM u 1974. godini. Najzad, učešće rashoda za obrazovanje i nauku u bruto društvenom proizvodu u navedenim godinama iznosi: ukupno 2,7% prema 5,3%, a za školstvo 1,9% (1961. godina) prema 3,3% (1974. godina), dok samo za visoko školstvo 0,5% prema 1,5%.

IV. ULAGANJA U DRUŠTVENE DELATNOSTI KAO ELEMENT KOJI OPREDELJUJE ZADOVOLJENJE DRUŠTVENIH POTREBA U TIM DELATNOSTIMA

Posmatranje društveno ekonomskog položaja društvenih delatnosti nije moguće izvršiti, niti taj položaj odrediti, bez utvrđivanja onih društvenih i ekonomskih elemenata koji opredeljuju taj društveno-eko-

⁴⁾ Podaci prema: dr. Willi Leibfritz (Društvene delatnosti u funkciji privrednog razvoja i životnog standarda, Institut za financije, Zagreb, 1978. godina, str. 134. i 135.).

nomski položaj. U tome može biti od značaja i uticaja veoma širok krug određenih ekonomskih faktora, čija analiza može dovesti do tačne procene mesta i uloge društvenih delatnosti kako u društvenom tako i u ekonomskom sistemu. A sve to ide u prilog dubljem saznanju o društveno-ekonomskom položaju društvenih delatnosti, bez obzira na domet njihovog prostornog delovanja da li je on širi ili uži.

Analiza društveno-ekonomskog položaja društvenih delatnosti trebalo bi da pođe od određenih pretpostavki koje bi nužno ukazivale na bitne elemente o kojima je reč.

U takve pretpostavke treba uvrstiti u prvome redu one koje su povezane sa opštim uslovima privređivanja u Jugoslaviji, a to su investiciona ulaganja, fiksni fondovi, zapošljavanje, struktura društvenog proizvoda i njegova raspodela kao i efikasnost privređivanja.

Znači, i ako ne jedini, a ono bar veoma važan, elemenat određivanja društveno-ekonomskog položaja društvenih delatnosti jesu ulaganja u te delatnosti. Ova ulaganja vrše uticaj na zadovoljenje potreba u društvenim delatnostima određujući obim i okvir tih potreba. Zato i postoji tesna povezanost investicija u društvene delatnosti i mogućnosti da se poveća količina i kvalitet usluga koje one zadovoljavaju.

Pitanje materijalne osnove rada u društvenim delatnostima bilo je od uvek otvoreno i ostalo je i do danas otvoreno. Gledano kroz vremensku dinamiku ulaganja jasno je da u tom pogledu nije mnogo postignuto. Sopstvena sredstva uglavnom su korišćena za lične i materijalne rashode, a investiranje je bila briga šire društvene zajednice. Nije tu bilo ni grešenja ni propusta u ponašanju društvenih delatnosti. Sve to je posledica normativnog sistema njihovog finansiranja po kome je naknada za izvršene usluge u strukturi „cene” bila bez stavke sredstava za investicije.

Društvene delatnosti radi svoga materijalnog i kadrovskog razvoja morale su računati u prvome redu na sredstva društveno-političkih zajednica. Doduše zakonske odredbe predviđale su udruživanje sredstava koja su potencijalno namenjena za ulaganje u razvojne objekte, ali su sredstva bila i suviše mala da bi taj razvoj obezbedila.

Izgledalo bi, bar posmatrano u ovome kontekstu, da su ulaganja u društvene delatnosti mala. Ona to jesu u poređenju sa ulaganjima u oblasti materijalne proizvodnje, ali to nikako nisu uzev uopšte. O tome govore i podaci koje pruža statistika. Tako su ukupna ulaganja u društvene delatnosti od 1960. do 1976. godine porasle za 27.4 puta, a u isto vreme lični rashodi povećali su se za 29.7 puta, materijalni troškovi čak za 28.8 puta, dok su međutim bruto investicije porasle samo za 18.1 put. Ali ipak ukupne investicije povećale su se od 561 milion dinara u 1960. godini na 10.139 miliona dinara u 1976. godini. Uz respektovanje svih faktora koji su uticali na smanjenje efekata ulaganja, ovaj iznos ipak je znatan, bar nominalno uzet.⁵⁾

Isto tako uz respektovanje velikih razmera u povećanju drugih izdataka i njihovog učešća u ukupnim ulaganjima koje je društvo obezbedilo u oblasti materijalnog društvenog rada. A šta je bilo sa pove-

⁵⁾ Podaci prema: Društvene djelatnosti u funkciji privrednog razvoja i životnog standarda, Zagreb, 1978. Institut za finansije, str. 31.

ćanjem društvenog proizvoda u tom istom razdoblju. Ono je u zaostajanju iza povećanja ulaganja u društvene delatnosti i iznosi 20.6 puta. Izraženo u kvantitativnim veličinama pokazuje se da su ova ulaganja u 1960. godini iznosila 3.364 miliona dinara, računajući po tekućim cenama, a da su ona dostigla iznos od 92.303 milijarde dinara u 1976. godini obračunato po istim cenama. S druge strane, društveni proizvod porastao je od 228.868 miliona dinara na 595.814 miliona dinara.⁶⁾

Ovim se parametrom kod nas, kao uostalom i u celome svetu, mere granice mogućnosti rashoda u oblasti društvenih delatnosti. Kao nepobitno pravilo ističe se da nivo kretanja zadovoljenja društvenih potreba u društvenim delatnostima mora biti ispod ostvarenja u materijalnoj proizvodnji, što je više puta i naglašavano i zaobiđeno.

Prirodno da se ne bi moglo oceniti da je trend rasta ukupnih ulaganja u društvene delatnosti u svim godinama i vremenskim periodima bio na istom nivou. Bivalo je tu i odstupanja sa blažim padovima ovih ulaganja, ispod ostvarenog društvenog proizvoda, kakav je bio slučaj sa godinama 1964. do 1966. ili 1971. odnosno 1973.

Posmatrano sa gledišta učešća ukupnih ulaganja u društvene delatnosti u društvenom proizvodu da se zaključiti da se procenat tih ulaganja kreće od 11% do 15% u celom razdoblju od 1960. do 1976. godine.⁷⁾ Tendencija rasta tog učešća svakako se održava, sa nijansama koje su nekad povratne. Tako se samo u 1960. godini to učešće ostvarilo sa nešto više od 11% upravo 11.7%, preko 12% u 1965. i 1966. godini, sa više od 13% u 1962. do 1964. i 1973. i 1974 godine (kretanje od najnižeg postotka 13.2% do najvišeg 13.8%). Preko 14% javlja se učešće u 1968. do 1972. godine (kretanje od 15.5% do 14.7%). Preko 15% u navedenom razdoblju 1960. do 1976. godine postoji učešće jedino u godinama 1975. i 1976.

Ako bi se posmatrao trend ulaganja u pojedine delatnosti, onda bi učešće tog ulaganja u društvenom proizvodu u godinama 1960. i 1976; bio povećan za nešto manje od jedne trećine. Dok je postotak ulaganja u 1960. godini iznosio 11.7% od društvenog proizvoda, dotle je u 1976. godini taj postotak bio 15.5%, kao što je već navedeno. Ali veoma šarolika slika dobija se praćenjem ulaganja u nauku, obrazovanje, kulturu, zdravstvo i druge delatnosti. Najveći deo ulaganja ostvaren je zdravstvu sa učešćem od 4.4% u 1960. godini i njegovim povećanjem u 1976. godini na 5.9%. Zatim dolazi obrazovanje (škole): u 1960. godini — 3.8%, a u 1976. godini — 4.8%. U svim drugim delatnostima učešće ulaganja u narodnom dohotku je u početnoj godini ispod 1%, izuzev socijalne zaštite gde je 1%. U 1976. godini postotak veći od 1% pokazao se samo kod, socijalne zaštite (1.4%), dok je kod nauke fiksiran na 1%. Postoje i delatnosti u kojima je učešće iznosilo 0.5% i to je u isto vreme i najmanje ostvareno učešće ukupnih ulaganja u društvenom proizvodu od 1960. do 1976. godine.

⁶⁾ Podaci prema dr. Josip Stahan — Društvene djelatnosti u funkciji privrednog razvoja i životnog standarda, str. 25. Pod ukupnim ulaganjima podrazumevaju se izdaci za lične dohotke, materijalni rashodi i investicioni rashodi, sve u bruto iznosima.

⁷⁾ Prema podacima kao pod 1), str. 27.

Interesantno je da je zapaženo skoro neka zakonitost u povećanju učešća ukupnih ulaganja društvenih delatnosti u društvenom proizvodu, koja je formulisana tako da posle većih ulaganja od ostvarenog društvenog proizvoda dolazi određena stagnacija u njegovom učešću u društvenom proizvodu, a zatim opet sporiji i brži rast učešća i ponovo stagnacija itd.⁸⁾

U okviru podataka o ukupnim ulaganjima u društvene delatnosti i njihovom učešću u društvenom proizvodu koji su napred navedeni velika šarolikost se pokazuje i u udelu pojedinih delatnosti u tako utvrđenom učešću. Strukture ulaganja po delatnostima najveća je kod zdravstva koje u godini 1960. i godini 1976. iznosi 38,1%. U godini 1965. učešće se penje na 39,1%, a opada ispod datih veličina u godini 1971. 37,8%. Zatim dolazi učešće obrazovanja (škola) koje isto tako pokazuje veliki procenat u početnoj 1960. godini (32,3%) da bi opao u 1976. godini (31,3%) za jedan procentualni poen. U 1962. godini procenat učešća je nešto veći nego u 1960. godini (33,4%), ali je u 1971. godini u opadanju (32,0%). Sve ostale delatnosti imaju znatno manji procenat učešća u ukupnim uložnim sredstvima, tako da se socijalna zaštita pojavljuje u početnoj i krajnjoj godini sa preko 8%, nauka u početnoj sa preko 7% (7,4%) a najniže učešće postoji u kulturi, prosveti i fiskulturi (3,6%) u nekim godinama. Da se zapaziti da je u 1965. godini u više delatnosti u odnosu na ostale pomenute godine (1960; 1971. i 1976.) došlo do povećanja koje predstavlja skoro maksimum za njih, ali i da ima izuzetaka i u tome, na primer kod umetnosti i zabave, socijalne zaštite i fiskulture.

Parametar ulaganja obračunat po stanovniku pokazuje dosta velika odstupanja iz godine u godinu, što je prirodno u skladu sa kretanjem samih ukupnih ulaganja ranije opisanim. To se zapaža i u ukupnom ulaganju po stanovniku za sve delatnosti i za pojedine od tih delatnosti. Ulaganje po stanovniku u sve delatnosti u 1976. godini iznosi, računajući na osnovu tekućih cena — 4.282 dinara. Koliko je to povećanje da se videti iz podataka da je ulaganje po stanovniku u 1960. godini iznosilo samo 183 dinara. Za 1976/1960 indeks ulaganja je bio 2.340, ali je najviši dostignut u zdravstvu za te godine bio 2.331. U umetnosti i za zabavu indeks je iznosio 2.430, a za socijalnu zaštitu 2.431. Izrazito nizak indeks pojavljuje se kod naučne delatnosti od 2.021 mada je ulaganje u početnoj 1960. godini bilo dva puta veće od najnižeg u toj godini (7 dinara kod kulture i prosvete i fiskulture), dok je za nauku iznosio 14 dinara po stanovniku.

U cilju da se dobije tačnija slika o investiranju u celoj zemlji može se posmatrati kretanje ukupnih sredstava koja su isplaćena za investicije u razdoblju od 1978. do 1981. godine⁹⁾

godine SFRJ	1978.	1979.	1980.	1981.
cene tekuće u mil. dinara	278.075	354.372	445.597	542.720

⁸⁾ Videti: dr. J. Stahan: navedena studija str. 26.

⁹⁾ Prema podacima iz Statističkog biltena SDK od 12. decembra 1981. godine.

Indeksni odnosi pokazuju:

godine SFRJ	1979	1980	1981
	1978	1979	1980
indeksi	127	126	118

Podaci ukazuju na to da postoji tendencija postepenog opadanja isplaćenih sredstava za investicije. Ovo se može zaključiti i iz odnosa koji postoje u ukupno isplaćenim sredstvima za investicije u navedenim godinama za osnovne investicione namene.

godine	1978.	1979.	1980.	1981.
investicije u privredi	179.476	223.048	275.187	328.108
investicije van privrede	40.826	48.774	54.797	59.580
stambena izgradnja	47.934	68.675	96.653	115.630
zajedno sa komunalnim investicijama	57.773	82.550	115.613	137.032

Da se isto tako zaključiti da su sredstva za stambenu izgradnju nominalno u većem porastu, ali da i tu postoji tendencija smanjenja iz godine u godinu.

Pri zaključcima o opadanju sredstava koja se ulažu u investicije treba imati u vidu još i činjenicu da su cene građenja i nabavke opreme bile u porastu iz godine u godinu. Tako su cene izgradnje pokazivale porast od 30% do 36% za period od 1. 7. 1980. do 30. 6. 1981. godine.¹⁰⁾

Kod oprema porast je bio zaista prekomeran i kretao se od 29% pa čak do 78%, zavisno od vrste opreme i drugih uslova.

Strukturisanje sredstava isplaćenih za investicije u godinama 1978. do 1981. prema izvorima iz kojih ona potiču, ukazuju da je učešće različitih njihovih izvora neujednačeno iz godine u godinu. Teza o pretežnom korišćenju sredstava iz sopstvenih izvora privrede, koja se neprekidno provlači iz godine u godinu kroz sve društvene planove i dogovore i sporazume, nije se ostvarivala u željenim okvirima.¹¹⁾ Tek se u 1981. godini može zapaziti da je došlo do porasta ovih sredstava u odnosu na rast kreditnih bankarskih sredstava. Tako je u 1981. godini učešće sredstava privrede iznosilo 73.666 miliona dinara, tj. za dva indeksna poena više računajući po tekućim cenama, ali i to je negirano istovremenim porastom kredita iz bankarskih sredstava od 263.618 miliona dinara, mada su sredstva umanjena opet za dva indeksna poena.

¹⁰⁾ To je bio razlog da su ukupno isplaćene investicije u 1981. godini bile u odnosu na 1980. godinu povećane samo za 18% dok je u ranijim godinama taj porast bio daleko veći. Ako se uporedi porast sredstava za investicije u toj 1981. godini sa povećanjem cena građenja i oprema investicionih objekata koje je gore pokazano, onda je jasno da je rast investicionih sredstava veoma mali, čak za upola manji od rasta cena

¹¹⁾ A. Vasiljević: Posebni uslovi za davanje investicionog kredita — mere koje treba da doprinesu smanjenju investicione potrošnje, Finansijska praksa, br. 5/82, Zagreb.

Uostalom prava slika može se dobiti iz sledećih podataka o strukturi izvora isplaćenih investicionih sredstava u navedenim godinama — 1979. do 1981.

Procenti učešća pojedinih izvora u ukupnom iznosu sredstava isplaćenih za investicije u navedenim godinama bili su:

godina	u procentima		
	1979.	1980.	1981.
1. sredstva privrede sredstva OOUR	33	33	35
2. sredstva van privrede i sizova	13	14	14
3. bankarski krediti	52	52	50
4. sredstva dpz.			
— opština	1	0.7	0.7
— republ. i pok.	0.6	0.5	0.3
— federacije	—	—	—
u k u p n o	100	100	100

Podaci pokazuju jako veliko učešće bankarskih kredita u izvorima sredstava za isplaćene investicije u godinama 1979. do 1980. Ne treba zaboraviti da su to godine primenjivanja Zakona o posebnim uslovima za davanje kredita za investicije.¹²⁾ Ovim zakonom propisane su mere koje treba da utiču na smanjenje obima investicija i na suzbijanje prekomerne investicione potrošnje u celini. Zamišljene kao trajne mere ograničavanja investicija i njegovo svođenje u realne granice raspoloživih sredstava, one treba da deluju na izmenu strukture investicionih ulaganja u tom smislu da ih usmere u objekte koji su u stanju da daju veći dohodak obračunat po radniku, da povećavaju devizni priliv i smanjuju odliv deviza i da obezbeđuju razvoj prioriternih delatnosti. Ako se u ovim uslovima posmatra kretanje učešća bankarskih sredstava u ukupnim sredstvima isplaćenim za investicije pokazuje se da je to učešće ne samo preterano visoko (52% u 1979. i 1980. godini) nego i da ne opada u prvoj godini primene mera ograničavanja (1980.)¹³⁾ Smanjuje se samo za dva indeksna poena u 1981. godini, što se svakako pokazuje kao nedovoljno.

Neki opšti zaključci iz podataka o kretanju ukupnih sredstava isplaćenih za investicije u godinama 1979. do 1981. i podatka o učešću pojedinih izvora finansiranja u ukupnim ovim sredstvima mogu se rezimirati u sledećem:

1. ukazuje se tendencija opadanja sredstava koja su isplaćena za investicije iz godine u godinu. Tako je indeks za 1979/1978. godinu bio 127. ali je za jedan indeksni poen opao u 1980. godini, prema 1979. godini. To je opadanje u 1981. godini prema 1980. godini još veće i iznosi osam indeksnih poena (118 : 126).
2. sredstva za investicije isplaćene u 1981. godini veća su za 18% od sredstva isplaćenih u 1980. godini, ali je taj visoki porast

¹²⁾ Zakon o posebnim uslovima za davanje kredita za investicije (»Sl. list SFRJ«, br. 62/79, 59/81 i 13/82).

¹³⁾ Zakon o posebnim uslovima za davanje kredita za investicije stupio je na snagu 15. 12. 1979. godine.

paralisan povećanjem cena koje prelazi ovaj procenat i kreće se od 30% do 78%, zavisno od namene.

3. učešće sredstava osnovnih organizacija udruženog rada materijalne proizvodnje u izvorima sredstava isplaćenim za investicije stagnira u godinama 1979. i 1980. (33%), ali raste dva procenta u 1981. godini.
4. učešće sredstava vanprivrednih delatnosti isto tako pokazuje manju tendenciju porasta, jer od 13% u 1979. godini povećava se za jedan procenat (14%) u narednim dvema godinama,
5. učešće bankarskih kredita je u opadanju u 1981. godini i iznosi 50% za razliku od dveju prethodnih godina u kojima je dostizalo 52%
6. kretanje sredstava iz izvora društveno-političkih zajednica isto tako pokazuje znakove opadanja, već u 1980. godini. Sredstva opština učestvuju u ukupno isplaćenim sredstvima za investicije u 1979. godini sa 1%, da bi pala na 0.7% u 1980. godini. Ali od tada se zadržavaju na ovom nivou. Sredstva republika i pokrajina učestvovala su u ukupno isplaćenim investicijama u 1979. godini sa 0.6%, ali u narednoj godini se procenat smanjuje na 0.5%, i najzad u 1981. godini još više na 0.3%.

V. DOHODOVNI ODNOSI DRUŠTVENIH DELATNOSTI KAO USLOV ZADOVOLJENJA POTREBA U TIM DELATNOSTIMA

1. Dohodak u društvenim delatnostima

Osnovni zadatak društvenih delatnosti u društveno-ekonomskom sistemu jeste taj da vršenjem usluga zadovoljavaju zajedničke potrebe radnih ljudi i građana. Finansijska osnova zadovoljenja tih zajedničkih potreba je u dohotku društvenih delatnosti koji se povezuje sa dohotkom u materijalnoj proizvodnji, ostvaruje i kreće zavisno od ovoga dohotka. Međutim, svi principi ostvarivanja, raspoređivanja i raspodele dohotka i čistog dohotka vrede i za društvene delatnosti isto onako kao i za organizacije udruženog rada materijalne proizvodnje. Ali u ostvarivanju dohotka u društvenim delatnostima deluju i određeni vantržišni faktori, a obzirom na to da u ovim delatnostima nema automatskog delovanja na dohodak tržišnog mehanizma. Time je otklonjena mogućnost da se na osnovama tržišnog mehanizma vrednuje rezmena rada između društvenih delatnosti i organizacija udruženog rada materijalne proizvodnje. U nedostatku toga društveno potrebno radno vreme izražava se na osnovu rezultata rada u društvenim delatnostima.

Činjenica je da rad u društvenim delatnostima nema karakter proizvodnog rada, ali prema opštim teoretskim shvatanjima i praksi koja postoji taj rad je društveno koristan, jer doprinosi poboljšanju rada u materijalnoj sferi. Ustavni principi koji determinišu socijalistički samoupravni društveno-ekonomski sistem važe i za društvene delatnosti. To znači da rad i rezultati rada i u ovim delatnostima određuju materijalni i društveni položaj radnika u njima na osnovu je-

dnakih prava i odgovornosti (čl. 11. st. 1. Ustava SFRJ). Isto tako i ustavni princip o tome da rad predstavlja jedini osnov prisvajanja proizvoda društvenog rada i upravljanja društvenim sredstvima, koji je sadržan u Opštim načelima Uvodnog dela Ustava SFRJ (III/5), odnosi se i na društvene delatnosti. Time se i društvenim delatnostima stvara osnov za sticanje dohotka, kao i u materijalnoj društvenoj proizvodnji, pa to omogućava društveno vrednovanje celokupnog rada izvršenog u društvenim delatnostima. Pri tome se nesumljivo mora voditi računa o činjenici da dosledna primena dohodovnih načela trpi korekciju u onome delu u kome se tržišni odnosi, zbog specifične prirode usluga ne reprodukuju u potpunosti te se zato ne mogu ni uzimati kao osnova za vrednovanje rada i njegovih rezultata.

Ako se prihvate ove postavke o karakteru rada u društvenim delatnostima, onda je logična posledica toga da se vrednovanje i merenje rada zasniva na procenjivanju društveno potrebno radnog vremena, koje je potrebno da se izvrši rad, pri čemu je prevashodno da se društvena sredstva potrebna za taj rad koriste racionalno i društveno i ekonomski celishodno. To je i osnov za ocenu učešća rada u društvenim delatnostima u ukupnom društvenom radu, čime se, pretvaranjem rada u novčani oblik, izražava ukupno ostvareni prihod, odnosno njegovim rasporedom u skladu sa odredbama čl. 104. Zakona o udruženom radu, dohodak. Dalji proces korišćenja takvog dohotka potpada pod opšte društvene i zakonske norme predviđene odgovarajućim društvenim aktima.

U pogledu „netržišnih” usluga, o kojima je bilo reči, treba podsetiti da u procesu razmene rada između radnih ljudi u društvenim delatnostima i radnih ljudi u organizacijama udruženog rada materijalne proizvodnje, tržišna merila i kriterijumi mogu biti zastupljeni i kao takvi vršiti ulogu faktora vrednovanja za slobodnu razmenu rada.

Međutim, jedino još stoji, a to je da su mogućnosti radnih ljudi u društvenim delatnostima u pogledu sticanja dohotka ograničene „opštim proporcijama u društvenoj raspodeli”.¹⁴⁾ To ima za posledicu da se izjednačavanje ekonomskog položaja radnih ljudi u društvenim delatnostima sa radnicima u organizacijama udruženog rada može obezbediti za onaj deo ostvarenih sredstava koja predstavljaju naknadu za usluge izvršene prema programu rada društvene delatnosti i u skladu sa rezultatima njihovog rada u vršenju usluga. Pri tome u sticanju dohotka znatnu ulogu ima ne samo obim izvršenih usluga nego i njihov kvalitet.

Međutim, i ako u društvenim delatnostima postoji delimična mogućnost primene tržišnih kriterijuma u odnosima sticanja ukupnog prihoda i ostvarivanja dohotka, ipak se iz postojećih normi pravnog sistema mogu izvući određeni zaključci o tome kako se ti tržišni odnosi u njima reprodukuju.

Sticanje dohotka uslovljeno je doprinosom koji društvene delatnosti daju stvaranju nove vrednosti u materijalnoj proizvodnji, kao i u razvoju društva u celini.¹⁵⁾ Ovo proističe iz načela po kome se u

¹⁴⁾ Institut za finansije u Zagrebu: Društvene delatnosti u društveno-ekonomskom sistemu Jugoslavije, str. 53.

¹⁵⁾ Čl. 18. st. 6. Zakona o udruženom radu.

ostvarenom dohotku osnovnih organizacija u oblasti materijalne proizvodnje izražavaju i rezultati rada radnika u određenim oblastima društvenih delatnosti, a poimenično u oblasti obrazovanja, nauke, kulture, zdravstva, socijalne zaštite i drugih društvenih delatnosti. Ti rezultati rada radnih ljudi u društvenim delatnostima služe kao osnov da se, iz ukupno ostvarenog dohotka, slobodnom razmenom rada, obezbedi i sticanje njihovog dohotka.

Istovremeno sticanje dohotka u društvenim delatnostima opredeljeno je samoupravno dogovorenim potrebama razvoja tih delatnosti.

Zato i postoji mogućnost da se dohodak u takvim organizacijama udruženog rada u kojima delovanje zakonitosti tržišta nije jedini element usklađivanja rada, potreba i vrednovanja rezultata rada ostvaruje na načelima slobodne razmene rada, o kojoj je bilo govora.

U ostvarivanju slobodne razmene rada rezultati rada radnika u društvenim delatnostima vrednuju se i prema zadovoljenju zajedničkih potreba u oblasti delatnosti u okviru materijalnih mogućnosti osnovnih organizacija udruženog rada u materijalnoj proizvodnji, a na osnovu planova i zajednički utvrđenih merila.

Kod određivanja karaktera rada u društvenim delatnostima treba imati u vidu još neke činjenice. Pre svega rezultati rada u društvenim delatnostima ne učestvuju u stvaranju nove vrednosti odmah po izvršenom radu. U tome je doista velika razlika između rada u materijalnoj proizvodnji i u društvenim delatnostima. U materijalnoj proizvodnji se neposredno po završenom procesu rada dobija nov proizvod kao novostvorena vrednost. U društvenim delatnostima potrebno je čekati da se izvrši uključivanje preduzetog rada u novu vrednost stvorenu u materijalnoj proizvodnji. To znači da mora proteći određeno vreme. U skladu sa tim uvek se samo deo rada izvršen u društvenim delatnostima može valorizovati u tekućoj materijalnoj proizvodnji. Drugi i to veći deo proizvodi dejstvo na stvaranje nove vrednosti tek kasnije, pa se do toga vremena, na neki način, „akumulira”.¹⁶⁾ Sve ovo da se ilustrirati na primeru nekih delatnosti. Tako u delatnosti obrazovanja izvršeni rad u nastavi koji se prenosi na učenika ili studenta, tek se kasnije koristi kad se ovaj zaposli i kad bude u stanju da primeni znanje stečeno tokom obrazovanja. Rad nastavnika je neprekidno ulagan bez vidnog uticaja na materijalnu proizvodnju i on se tek aktivira radom onih koji su obrazovani u obrazovnim ustanovama u organizacijama materijalne proizvodnje, kad se i gde se stvara nova vrednost. U tom intervalu rad organizacija u obrazovanju je u »očekivanju«, ali se on taloži i stvara jednu masu, jedan kvantum znanja, koji će se potencijalno koristiti i unapređivati rad u materijalnoj proizvodnji. Slično je sa naučnom delatnošću i nekim drugim oblastima društvenih delatnosti, ali ne sa svima.

Međutim, i pored ovako ograničavajućih faktora koji deluju na mogućnost da društvene delatnosti doprinose društvenoj proizvodnosti rada, postoji kao sigurno da one svojim radom doprinose celokupnom opštem društvenom razvoju.

¹⁶⁾ Institut za finansije u Zagrebu: Društvene djelatnosti u društveno-ekonomskom sistemu Jugoslavije, str. 261.

Kao što je zapaženo, delujući na podizanje opšte proizvodnosti rada, društvene delatnosti istovremeno utiču i na povećanje produktivnosti svoga rada.

Povezivanje rada u društvenim delatnostima sa ostvarivanjem dohotka kojim raspolažu pokazuje da se dohodak u ovim delatnostima može ostvarivati samo u skladu sa ostvarivanjem i kretanjem dohotka u materijalnoj proizvodnji, a ne nezavisno od njega. Time ostvarivanje dohotka u društvenim delatnostima postaje još zavisnije od opšteg stanja u privredi i ekonomskog i društvenog razvoja.¹⁷⁾ Tako dolazi do povezivanja dohodovnih odnosa u društvenim delatnostima i materijalnoj proizvodnji.

2. Dohodak kao rezultat doprinosa društvenih delatnosti u stvaranju nove vrednosti u materijalnoj proizvodnji

U Zakonu o udruženom radu utvrđena je međuzavisnost udruženog rada u materijalnoj proizvodnji i društvenih delatnosti u tom smislu da se dohodak u ovim delatnostima ostvaruje prema doprinosu tih delatnosti u stvaranju nove vrednosti u materijalnoj proizvodnji, povećanju produktivnosti ukupnog društvenog rada i razvoju društva u celini.¹⁸⁾ Institucionalno ta se međuzavisnost ispoljava u razmeni rada. Upravo osnov za razmenu rada, njen obim i vrednovanje nalazi se u tom doprinosu društvenih delatnosti stvaranju nove vrednosti. Mera u kojoj je u novostvorene vrednosti ugrađen doprinos društvenih delatnosti je indikativ za ratio njihovog postojanja i društveno korisnog delovanja.

Ali mesto i uloga društvenih delatnosti u društvenoj reprodukciji kroz doprinos dat stvaranju nove vrednosti nije u stvari tako lako uočljiv, pa ni sam doprinos nije lako merljiv. Neke objektivizacije odnosa udruženog rada i društvenih delatnosti pokušava da zamene takva objektivna merila, koja sama u sebi nose mnogo primesa subjektivnog ocenjivanja.

Ako se analizira doprinos koji daje stvaranju nove vrednosti u materijalnoj proizvodnji bilo koja društvena delatnost doćiće se do ključaka koji samo indiciraju veličinu tog doprinosa, ali da je daleko od toga da se on pravilno i tačno oceni. Taj slučaj sa obrazovanjem nije takav. Jedan jednostavan primer to najbolje ilustruje. Prema podacima kojima se raspolaže broj visokokvalifikovanih kadrova kod nas je u velikom porastu. Na stotine hiljada je u razdoblju od 1950. do 1980. godine završilo više i visoke škole. Ali i pored svega toga produktivnost rada veoma sporo raste, daleko ispod rasta u drugim zemljama. Ako bi se produktivnost rada povećala samo za 2% u odnosu na onu iz 1980. godine, moglo bi doći do povećanja društvenog proizvoda za gotovo celu trećinu. Gde je onda tu povoljniji odnos kvalifikacione

---

¹⁷⁾ Institut za financije u Zagrebu: Društvene djelatnosti u društveno-ekonomskom sistemu u Jugoslaviji, str. 261.

¹⁸⁾ Čl. 92. Zakona o udruženom radu.

strukture kadrova i produktivnosti rada. Izgleda da umesto da zbog nje raste produktivnost rada stagnira, a često u pojedinim privrednim delatnostima i opada.

Druga komponenta doprinosa društvenih delatnosti odnosi se na njihov doprinos društvu u celini. Neposredno to se izražava u podizanju životnog standarda radnih ljudi i na ovom polju uloga društvenih delatnosti je veoma velika. Njena veličina zavisna je mnogo od ljudskog faktora, jer se uticaj društvenih delatnosti i njihovog rada ogleda najpre na čoveku i njegovim uslovima života i rada, koji treba da budu poboljšani u odnosu na ranije stanje. Kad god se delovanje društvenih delatnosti posmatra u okvirima životnog standarda uvek se polazi od čoveka, njegovih fizičkih i psihofizičkih mogućnosti i stanja (zravlje), kao i od njegovog uticaja koji društvene delatnosti na njega vrše, kako bi obezbedile fizičke i radne uslove njegovog života.

LES CARACTÉRISTIQUES ÉCONOMIQUES DES BESOINS QU'ON SATISFAIT DANS LES ACTIVITÉS SOCIALES

(R é s u m é)

Les besoins, dont abonde chaque société et dont la nature est matérielle ou non matérielle, manifestent de nombreuses caractéristiques mais ce sont sûrement les caractéristiques économiques qui sont les plus importantes. Dans son article l'auteur fait l'analyse de l'aspect économique des besoins sociaux, particulièrement se concertant sur les besoins communs que les travailleurs et les citoyens satisfont dans les activités sociales (éducation, science, culture, culture physique, sécurité sociale et autres).

C'est dans ce cadre que problèmes fondamentaux sont compris : caractéristiques générales des besoins, leur classification d'après les propriétés spécifiques déterminées, limites jusqu'où aboutissent le contentement des besoins et le problème des rapports de revenu qui est déterminé par les possibilités du développement des activités sociales.

Bien qu'il soit difficile de fixer toutes les caractéristiques économiques et aussi les sortes des besoins qui se satisfont dans les divers domaines des activités sociales, dans son article l'auteur a mis en relief une composante commune et la plus importante, c'est la liaison de ces besoins avec les conditions matérielles de la production sociale. A la base de cela on a établi les limites de la satisfaction de ces besoins et la dépendance du volume et du cadre donnés de la reproduction sociale.

Par rapport à ce qu'on vient de dire, dans chaque milieu économique et social, l'ensemble des quantités et des qualités des besoins est premièrement, sous influence des besoins qu'on sépare du produit social et qu'on oriente vers le règlement des frais dans les activités sociales. A l'égard des limites de ces moyens on a souligné la tendance générale que leur croissance doit être au-dessous de la croissance du produit social, ce qu'impose le moment économique actuel dans lequel dominent les perturbations connues de la structure productive, des rapports monétaires et de crédit, l'inflation et l'arrêt de la réalisation du produit social dans le monde entier. L'harmonisation de la séparation des moyens sociaux pour les activités sociales du revenu national avec l'accroissement de ce revenu est difficile à réaliser dans les conditions actuelles existant dans le processus de la reproduction sociale et c'est dans ce sens qu'on doit entreprendre les diverses et nombreuses mesures de correction.

Les investissements dans les activités sociales, comme déterminante de leur développement, montrent, comme c'est accentué dans cet article, que les fluctuations déterminées ont leur racine dans les conditions troublées des activités économiques. Il est semblable dans l'état général des rapports de revenu, qui eux-mêmes aussi manifestent des déviations essentielles dans le mode de la formation du revenu et dans sa répartition et c'est la conséquence du caractère du travail dans ces activités et de l'évaluation de ce travail pour qui les lois du marché n'ont la validité que dans un volume limité.